

CONCLUSIONES PROVISIONALS DESPRÉS D'UNA LECTURA DEL *REPARTIMENT DE MALLORCA*: METODOLOGIA EMPRADA PEL SEU ESTUDI TOPONÍMIC

Guillem Rosselló Bordoy

XVI Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Binissalem, 2003

En aquesta ocasió tan sols voldria donar a conèixer a tots els presents les conclusions provisionals a les quals he pogut arribar després de l'anàlisi exhaustiu de les diferents versions que s'han conservat del *Llibre del Rei* o *Repartiment de Mallorca*. Tals versions són, per ordre d'antiguitat, les següents:

Text llatinoaràbic (Arm, s/n) que malgrat no tenguí l'extensió i referències dels altres textos, pareix el més antic i, endemés, consta de dues parts, per complet diferents a la resta de versions.

En primer lloc, la divisió de la ciutat, en especial la partió que pertocà al Rei, el repartiment dels molins i les fites que marquen les altres partions corresponents als grans magnats: el bisbe de Barcelona Berenguer de Palou, el comte del Rosselló Nunó Sanç, el vescomte de Bearn, Guillem Major de Moncada i Ponç Hug, comte d'Empúries. Tot escrit en llengua àrab.

La part llatina tan sols recull la nòmina de propietats fora de la ciutat que conformaren la part reial, llur extensió i el nom dels mainaders del Rei que foren els beneficiaris del repart. Publicat els anys 1953 i 1954 per Jaume Busquets i Mulet¹ de bell nou transcrit i en espera de publicació la meua traducció i comentari.

Les altres versions són:

El text català (ARM, 18) còpia de l'original feta per manament de l'Infant Jaume amb data XIV de les calendes de maig de l'any 1269. Text editat i publicat per Ricard Soto i Company.²

El text llatí (ARM 19), en tot semblant a l'anterior i també còpia ordenada per l'Infant En Jaume com hereu de la Corona de Mallorca. Inèdit.

¹ Jaume BUSQUETS MULET: «El còdice latinoaràbig del Repartimiento de Mallorca (parte latina)», *BSAL*, XXX, Palma de Mallorca, 1953, 708-758. Existe tirada aparte.

Jaume BUSQUETS MULET: *El còdice latinoaràbig del Repartimiento de Mallorca (Texto árabe)*, *Homenaje a Millàs-Vallcrosa*, Barcelona, 1954, I, 243-300.

² Ricard Soto i Company: *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1984, 304 p.

El text llatí (ACM, 3.401) còpia datada el 1300, manada fer pel bisbe de Mallorca, XXXXX de Vilanova i el capítol de la Seu. Inèdit.

Finalment, la més moderna de totes les còpies medievals, conservada a Barcelona (ACA, 26), feta possiblement per manament de Pere IV després de l'ocupació dels territoris del Regne de Mallorca al 1349.

Comparar les diferents versions conegudes era del tot necessari fer-ho per tal d'esbrinar les diferències de grafia que, a la llarga, podien donar clàries sobre els orígens dels topònims recollits. Diferències que permeten establir unes directrius per tal de poder escatir quin nom àrab s'havia emprat per denominar el lloc, el seu significat i finalment poder determinar quins foren els mecanismes de formació que originaren la complexa toponímia mallorquina d'època islàmica.

A tals efectes es dissenyà una fitxa on consten les següents entrades:

	Núm.	<input type="text"/>
TOPÒNIM	<input type="text"/>	
Districte	<input type="text"/>	Municipi <input type="text"/>
Extensió	<input type="text"/>	
Porcioner	<input type="text"/>	

GRAFIES

ARM s/n	ARM 18	ARM 19	ACA 26	ACM s/n	Rem. N. S.
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

TRANSCRIPCIÓ

TRADUCCIÓ

PERVIVÈNCIES: grafia	any	font
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

COMENTARI
<input type="text"/>
<input type="text"/>
<input type="text"/>
<input type="text"/>
<input type="text"/>
<input type="text"/>

MECANISME FORMACIÓ	<input type="text"/>
NOM ACTUAL	<input type="text"/>

NÚM. FITXA: compost de tres dígits separats per barres (xxx/x/ooo). El primer identifica el número d'ordre de tots els topònims analitzats; el segon de l'1 al 8 indica el y[uz' corresponent o sia el districte de l'administració de l'època islàmica en el qual estava el lloc en qüestió, la identificació dels ay[za]' seguia l'ordre següent:

1.- AL-AHW AZ AL- MADI NA	les rodalies de la ciutat
2.- y[uz' d'INKAN	Inca i els municipis veïns
3.- y[uz' de BULLA NSA	Pollença i Alcúdia
4.- y[uz' H>IY NAW	Sineu, Sant Joan, Llorito, Vilafranca
5.- y[uz' BIT>RA	Petra, Ariany, Maria
6.- y[uz' YARTAN	Artà, Capdepera, Son Servera
7.- y[uz' MUNTUY	Montuïri, Algaida, Lluçmajor
8.- y[uz' AL-Y IBA L	Escorca, part de Pollença, Sóller

El tercer dígit, també de l'1 a l'infinit reflecteix el número d'ordre que manté cada lloc dins llur respectiu districte.

TOPÒNIM: nom del lloc segons consta a ARM s/n, paret llatina, i en aquells casos on no consta la grafia recollida a la versió llatina de ARM 19.

DISTRICTE: el de l'administració d'època islàmica.

MUNICIPI: l'actual si se sap. En cas contrari que no es pot ubicar el lloc es posa un interrogant (?).

EXTENSIÓ: expressada en jovades, segons el que indica el text corresponent.

PORCIONER: nom del mainader o mainaders que reben la propietat. En cas de partició entre més de dues persones s'indica l'extensió de cadascuna de les partides.

GRAFIES: caseller on s'inclouen les variants gràfiques que es troben als diferents manuscrits del Repartiment. Una casella final contempla aquelles propietats de la part reial que per diferents raons (compravenda, canvis, etc.) passaren a mans del comte del Rosselló i figuren a la *Remenbrança*.³

TRANSCRIPCIÓ: si es pot identificar el mot que ha donat origen al nom de lloc es transcriu d'acord amb el sistema recomanat per l'antiga Escola d'Estudis Àrabs de Madrid i Granada, acceptades a hores d'ara pel CSIC. En el cas de duplicitat o ambigüitat s'inserixen aquelles lliçons més adients per generar un topònim. Si el nom es pot relacionar amb alguna arrel àrab, malgrat no es pugui traduir, s'expressa amb el signe √ i les radicals, en majúscules, amb els corresponents signes diacrítics.

TRADUCCIÓ: si s'escau.

PERVIVÈNCIES: caseller on es resumeixen aquelles referències obtingudes de la documentació feudal que ens permeten seguir l'evolució soferta pels diferents noms de lloc. Deformacions o canvis que, a la llarga, ens permeten identificar alguns topònims que han perdut la seva denominació original. Si consta queda constància de l'any i de la font d'on procedeix la notícia, sia documental, sia bibliogràfica.

COMENTARI: espai destinat a possibles referències bibliogràfiques, opinions del redactor de la fitxa, observacions obtingudes de la recerca de camp o bé punts de contro-
versia amb altres investigadors.

³ Antoni MUT CALAFELL; G. ROSSELLÓ BORDOY: *La Remenbrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, Palma, 227 p.

MECANISME DE FORMACIÓ: segons els esquemes habituals en aquesta matèria, sense deixar de banda possibles millores aportades pel redactor de la fitxa.

NOM ACTUAL: si s'ha pogut determinar.

Aquest catàleg abasta, pel que fa al *Repartiment* o *Llibre del Rei*, 840 llocs organitzats segons el quadre que s'acompanya:

Afores de la ciutat	99
Inkan	122
Bulla nsa	115
H>iy[naw	104
Bit>ra	94
Yartan	62
Muntuy	188
Al-y[iba l	56
TOTAL	840

Les propietats de Nunó Sanç, comte del Rosselló, des de la publicació facsímil de la *Remenbrança* quedaren identificades per un sol dígit que correspon a la ratlla pertinent del manuscrit. Llurs propietats suposen un total de 560 noms de lloc, la qual cosa comporta la possibilitat d'analitzar 1.400 dels noms de llocs que, en el moment de la conquesta, definien la toponímia major de l'illa de Mallorca.

Com a recull toponímic consider que és una molt bona collita, hagut compte que la resta o sia les propietats que pertocaren al bisbe de Barcelona, vescomte de Bearn i comte d'Empúries abasta una minsa part de l'illa de Mallorca si la comparem amb el que reuniren el rei En Jaume i el seu parent Nunó Sanç.

La partió que va correspondre al monarca abastava els districtes abans esmentats mentre que els altres magnats es repartiren les altres contrades de l'illa sempre d'acord amb els cabals que aportaren a l'expedició. Així Nunó Sanç fou el receptor de Bunyola, Muro i Manacor, més part d'Esporles i Banyalbufar.

El bisbe de Barcelona composà la seva baronia amb Marratxí, Calvià, Andratx, Estellencs i Puigpunyent, mentre que al vescomte de Bearn li pertocà Qanarusa i part de Sulyar que compartí amb el comte d'Empúries el qual rebé íntegrament el districte de Muruh. La distribució territorial es pot veure al plànol que s'acompanya (Figura 1).

En no tenir capbreus complets o testimonis escrits dels territoris assignats als tres magnats en qüestió la investigació tan sols es pot abastar a partir de la ulterior documentació feudal, feta malbé pel que fa les denominacions dels llocs que ja presenten denominacions prou allunyades de les originals, juntament amb molts de noms dels nous propietaris. Així la recerca suposa una tasca molt feixuga, en la qual mai sabrem si els resultats són complets.

Les conclusions provisionals que ara per ara es poden presentar referides als mecanismes de formació són les següents:

Baix percentatge: entre un 0,23% i un 0,95% tots aquells que suposen menys de 10 topònims:

Institucional
Agrícola
Instrument
Zoònims
Tribals

Noms de color
Gentilicis i
Locatius

Percentatge mitjà: entre 1,78 % i 8,82 % o sia menys de 100 topònims:

Ofici
Qualificatius
Pervivències anteriors
Arquitectònics

Alt percentatge: entre 14,06% i 20,88% la qual cosa suposa més de 100 topònims:

Geogràfics: orònims i hidrònims
Antropònims
Clànics o noms de família

Sens dubte el percentatge més alt, de moment, encara, correspon a aquells noms de lloc que no s'han pogut identificar els seus ètims, amb un total de 185 que suposen un 22,5% del total. Percentatge que malgrat sia alt, no assoleix una proporció exagerada tal com pensava en iniciar la recerca. Ara bé el problema planteja una incògnita que no havia tingut present abans: si aquests noms de lloc no deriven ni de l'àrab ni del llatí, quin és el seu origen?

Com a complement de la metodologia emprada a l'hora de l'estudi toponímic que ha de cristal·litzar en una tesi doctoral voldria donar uns aclariments sobre el concepte dels diferents mecanismes de formació establerts.

1. Què entenem per topònim d'origen INSTITUCIONAL? Tot aquell que deriva d'una paraula relacionada de manera directa amb l'administració laica o religiosa del món musulmà. Per exemple derivats de majzan = 'govern'; hubs, pl. hubus = 'manda pia', 'béns de mans mortes', ra'iyya = 'concessió administrativa'; hawz, pl. ahwaz = 'rodelles de la ciutat'.

2. Els noms que indiquen lloc d'origen o procedència del titular de la propietat serien els GENTILICIS o *denominatius*, segons la terminologia habitual en els estudis semítics, caracteritzats per l'afixació -í o -iyya, en el cas femení.

També hi podem incloure aquells noms que assenyalen posició respecte d'un altre o sia els LOCATIUS.

En el primer cas hi trobam al-yabisí, al-bullansí, al-laqantí, al-wahraní o bé ad-daní i en el segon al-garbí = 'l'occidental', al-garbiyya, en el cas femení; as]-s]arqí o as]-s]arqiyya = 'l'oriental' o bé al-wast>iyya = 'la d'enmig'.

3. INSTRUMENT. Noms derivats d'un objecte, eina, contenidor o qualsevulla estri casolà o de treball que per circumstàncies ignotes hagi generat un nom de lloc. Un cas clàssic seria la proposta, avui rebutjada, del nom Alfàbia, que se'l feia derivar de la paraula al-jalbiyya = 'alfàbia', per la suposada semblança del massís d'Alfàbia amb dit contenidor. Per a mi aquesta proposta queda invalidada en estudiar el sistema hidràulic de la finca que en àrab es defineix a partir del mot al-h>awiyya, per la qual cosa pareix més adient aquesta possibilitat.

4. AGRÍCOLA. Per a mi es tracta d'ètims aplicables a llocs en els quals l'home ha deixat la seva petjada mitjançant una actuació per tal de beneficiar el territori, conrear-lo i així poder fruit de manera més adient dels seus productes. Lligats als noms d'origen geogràfic l'acció de la mà de l'home els diferencia. Alguns exemples podrien ser Algalca o el

seu diminutiu Algolaidjca = 'hort tancat', Annahal = 'lloc de fassers' o 'palmeres', Almobnia = 'finca de repòs' o 'almoina'.

5. ZOÒNIMS. Serien aquells generats per la utilització d'un nom d'animal per tal d'identificar un lloc concret. Trobam indrets com Algemal = 'el camell', Hamem i Hamam = 'coloma', Attayr = 'l'ocell', etc.

6. TRIBALS. Indicatiu d'ètnia entre els quals hi ha un Alarap que cal pensar en una derivació de al-'arab = 'l'àrab', mentre que la resta són referits a ètnies d'origen berber com Albarbar = 'el bereber'; o Gommar i les variants Gotmar, Gomeira; Marniza, Mostragarra, Mastagarra, Mallila, Nebze, Hawuwara o els Masamida que identifiquen uns horts dintre de la ciutat.

7. COLOR. Lligats quasi bé sempre a les característiques cromàtiques dels respectius indrets. Habitualment trobam derivats de blanc i vermell: Alabiat o alabiath en el primer cas i Alahmar, Ahamar, Alatzmar, Alatmar pel que fa al color roig. Dins la toponímia actual els primers conserven més o menys modificada la forma àrab mentre que els altres l'han substituïda per Roig. Es té coneixença d'un Alfumbroix també relacionat amb aquest color i de manera excepcional un Alaztach o Alazarach que deriva de blau, alanbari = 'ambarí' i una Açuada o sia negra juntament amb la punta negra fita de la partió de la ciutat en el lloc ocupat avui pel baluard del Príncep a llevant de Ciutat de Mallorca.

8. OFICI. És tal volta un dels aspectes més interessants del registre toponímic perquè ens dóna a conèixer la funció o mester dels titulars dels respectius indrets o dels seus avantpassats. Per a un estudi socioprofessional és una font d'informació de primera mà que ha permès extreure importants conclusions ja publicades en altres ocasions.⁴

9. QUALIFICATIUS. Derivats d'un adjectiu que es pot referir directament a una qualitat del terreny: Carima = 'òptima', Algedit = 'nou', Zamaha = 'alta', 'elevada' o aplicable a alguna qualitat del lloc a del seu propietari. Almanzor = 'el victoriós' que sens dubte és una referència lligada al propietari o el diminutiu Azogeira que no és més que un diminutiu de saǧira = 'petita'.

Dins aquest apartat es poden incloure alguns adjectius que recullen possibles accions anteriors de concentració o parcel·lació d'una propietat tals com: Almocatayt = 'el desmembrat', Muci = 'integrat', 'afegit', Baqi = 'el que resta d'una cosa'.

10. PERVIVÈNCIES. Generalment es tracta de restes fòssils del llatí que bé es mantenen íntegrament bé apareixen sota formes híbrides per incorporació d'elements àrabs, quasi sempre l'article determinat al-, o paraules àrabs que complementen el terme llatí: Acoalbet i Aqualbet on veim un *aqua* + al-bayt = 'la casa' o l'afix -itx que podria ser una deformació per imela del plural femení en -al̄t: Caldaritx = *caldaria* + al̄t. En ocasions es tracta d'un nom propi més un qualificatiu àrab que indica posició o gentilici: Costanti Axarquia, Culuinina algarbia, Montagut azagarith o simplement la combinació d'un terme llatí més el diminutiu romanç -ella o -ellos: Montegellos, Petruzella, ortella.

Sens dubte la presència del mot llatí sense aditaments, de vegades amb minses modificacions fonètiques, és freqüent: Agrastex, Canpos, Castel, Castello Formentor, Palumber Padulx d'igual manera que els derivats de villa que suposen un nombre important de pervivències dins la toponímia d'època islàmica.⁵

⁴ M. BERNAT ROCA: «Feudalisme i infraestructura artesanal: de Madijna May|urqa a Ciutat de Mallorca», *BSAL*, 53, Palma, 1997, 27-70.

G. ROSSELLÓ BORDOY: «Sobre l'estructura socioprofessional de les comunitats islàmiques mallorquines a partir d'una relectura de les fonts documentals

11. **ARQUITECTÒNICS.** Suposen una part important dins els mecanismes de formació de la toponímia prefeudal de Mallorca. Abasta formes i sistemes constructius de tota mena: en superfície, subterranis, defensius, de pur habitatge, d'ús privat, públic o col·lectiu. De caràcter religiós, no tan sols islàmic sinó que trobam referències a llocs de culte antics. Els exemples serien nombrosos.

12. **GEOGRÀFIC.** Per pura lògica les referències a característiques físiques del territori entren dins el grups de més alts percentatges. No tan sols trobam orònims i hidrònims de gran varietat semàntica sinó referències a característiques del terreny i a la seva productivitat, fitònims, odònims, sistemes d'extracció d'aqüífers, molins, llocs de treball o punts de reunió periòdica com puguin ser les indicacions als mercats setmanals que, en general defineixen de manera indirecta el poble que amb el temps es convertirà en capdavanter del districte. Així les Cariat Azoch de Manacor, Inca i Pollença ho demostren.

13. **ANTROPÒNIMS.** Dins tot tipus de registre toponímic els noms dels propietaris solen ser prioritaris a l'hora de designar un indret. La presència d'antropònims d'arrel àrab és fonamental, mentre que els d'origen berber més bé són esquifits i molt poc representatius. La qual cosa no vol dir que l'antroponímia berber no existís a Mallorca. Afirmaria que la berberització illenca, antiga, emperò tan sols ben documentada a partir del segle XII, quan arribà a l'illa estava en una fase avançada d'arabització i la immensa majoria de noms de persona són d'extracció àrab. Aquest fenomen es pot deure a un afany, molt plausible en tot tipus de neòfits, de presentar-se com a musulmans de soca-rel. D'altra banda la petjada antroponímica ha quedat esborrada per complet en benefici de l'antroponímia feudal que ben prest canvià les denominacions. Diria que tan sols dos antropònims perduren avui dia i ambdós no són habituals entre els noms de persona del món àrab: Sabo i Salma que mantenen deformats els originals Xabor i Xalman.

14. **CLÀNIC.** Al contrari dels antropònims els noms de família, sempre introduïts pel mot Beni, deformació de l'originari Banu aràbic, no tan sols va gaudir d'una alta representativitat sinó que el seu rastre es manté amb prou força dins la toponímia illenca. També ens trobam amb un clar avantatge dels noms àrabs per damunt dels berbers. L'única explicació és l'esmentada anteriorment o sia l'afany de les comunitats africanes establertes a al-Andalus d'aparentar un arabisme justificatiu de la seva clara islamització.

Dins aquestes conclusions provisionals queden per aclarir molts d'altres aspectes. Tal volta el més important sia el per què resta un 17,25% de topònims sense aclarir la seva etimologia.

Cal tenir en compte dos punts:

- a. són paraules que no podem identificar ni a partir de l'àrab ni del llatí
- b. algunes d'elles si bé per la seva estructura s'adapten a formes gramaticals àrabs res tenen a veure amb radicals d'aquesta llengua.

L'interrogant que queda obert ens obliga a plantejar quin fou l'origen de tals noms escrits a la terra i que, de moment, ens és impossible escatir quin fou el poble que ens els va llogar.